

Egy kőszegi szabómester házának népe

Ez az esettanulmány egy kőszegi ház lakóinak összetételét, a köztük lévő kapcsolatok dinamikáját igyekszik elemezni, a 20. század első felében. Az 1910-es évektől a ház tulajdonosának, a szabómesternek a munka- és lakóhelye egy térbe – a házába – került, alkalmazottaival együtt. Ugyanebben az időben házas gyermekei is vele együtt éltek. Mindez óhatatlanul közelebb hozta a műhely és a hétköznapi értelem-ben vett háztartás eltérő világát. Az ezzel kapcsolatos folyamatok elemzéséhez a dolgozat a háztartás és a család fogalmát hívja segítségül. Míg az előbbi elsősorban a döntéshozásoknak egy szűk csoporton belüli sűrűségére utal, a család a rokonsági struktúra egy típusát jelenti. A vizsgált időszakban mindkét szempontból számos változással találkozunk, a kettő kapcsolatának vizsgálata pedig további lehetőségeket nyújt a bemutatott ház lakói életmódjának mélyebb megértéséhez.

„**Ó**, nagyon sokan voltunk a Király úti házban. Az összes rokon nálunk lakott. Ópapa ómama testvéreinek házat épített az udvar végében – tudod, a verandás lakást –, hogy a testvérek együtt lehessenek. Trianon után hozzánk költöztek a három szobás lakásba apu testvérei is Burgenlandból. Nekünk, lányoknak, ez nagyon jó volt, mert ott ettünk, ahol kedvünkre valót főztek, vagy ha valamit otthon nem engedtek meg, mentünk a tántikhoz egy kis kényeztetésért... Aztán mindig ide jöttek nyaralni, síelni, bálozni a rokonok Letenyéről, Pécsről, Pestről...

Voltak titokzatos lakóink is. Egyszer egy bárónőt rejtettek el ómamáék a hátsó padláson – kislányok voltunk még, nem volt szabad tudnunk róla, de kilestük; olyan vékony arcú, feketébe öltözött finom nő volt –, akit a családja bolondok házába záratott, hogy ne hogy férjhez tudjon menni. De az udvarlója onnan is megszöktette, nálunk rejtőzött egy hétig. Innen vitték el lefüggönyözött kocsin – hogy hova, azt már nem tudom, és azt sem, hogy miért került hozzánk. Egy másik szegény bárónő a jobb kőszegi családok lányainak olyan tanfolyamféleséget tartott nálunk, hogy hogyan kell finom süteményeket, parfékat, háromszínű kávét készíteni...

Hogy voltak-e alkalmazottaink? Hát hogyan lettek volna! Mikor volt, hogy 15–20 emberre kellett egyszerre főzni, két-három lány is segített anyuéknak. Aztán ugye ott voltak az inasok, legények, azokat is el kellett látni, meg a napokat evő kosztos diákokat... és a rengeteg hozzánk járó vendéget is csak meg kellett kínálni valamivel.”¹

Mai szemmel talán kissé túlzott méretűnek tűnik egy rendszeresen 15–20 főre főző háztartás, s mai tapasztalataink szerint nem mindennapiak a fentiek alapján rendkívül nyitottnak látszó otthonok sem. A dolgozat egyetlen példa, egy ház lakóinak életével foglalkozik az I. világháború alatt és a két világháború közötti évtizedekben egy nyugat-magyarországi kisvárosban, Kőszegen. Mindezt az ott élők kapcsolatának mikroelemzé-

sével teszi, melynek révén a család és a háztartás összetett és dinamikus viszonyának néhány kérdésére remél választ.

Esettanulmányunk sajátossága, hogy kulcsfigurája a vizsgált házközösség feje, nevezetesen Dreisziger Ferenc szabómester az ükapánk volt. Így családjának és háza népének története családunk története is egyben, amiből a kutatás szempontjából előnyök és hátrányok egyaránt származhatnak. Mert nehéz kívülről látni s értelmezni azt, amiben érzelmileg is benne vagyunk, s melynek egyes elemei a generációs különbség ellenére saját életünk részét is alkotják. Identitásunkat ingathatja meg egy-egy, a családi mítoszainkkal, az ősökről szóló színes és dicső történetekkel ellentmondó visszaemlékezés, újságcikk, valahonnan előkerült, „képbe nem illő” fotó. Szintén az objektivitást nehezíti, hogy a közelség miatt nyilván számtalan dolog magától értetődő számunkra, így részletes leírásuk, elemzésük, a köztük lévő összefüggések kiemelése talán elmarad. Ugyanakkor éppen a közelség révén őszintébb, részletesebb válaszokat kaphatunk, aminek segítségével finomabb, árnyaltabb képet lehet adni például a közös térben élők közösségéről, az egyes személyek közti viszonyrendszerekről.

Ugyancsak a témaválasztásból és az előbb jelzett rokon kapcsolatból adódóan írásunk forrásai elsődlegesen a szóbeli visszaemlékezések.

Ezen elmúlt világról legtöbbet nagyanyámtól és nővérétől² tudtunk meg, akik lányágukat 80 év távlatából úgy látják, hogy életük legszebb éveit töltötték „ópapa” (nagyapjuk, Dreisziger Ferenc) házában. Ezeknek az éveknél a gondtalansága, jellemző alakjainak mitizálása és tipizálása, jellegzetes viszonyainak toposzokká formálása tükröződött emlékezéseikben. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy esetükben az 1920–1930-as évekre való visszaemlékezésekben kimondatlanul is benne van az azóta eltelt 60–70 év: a 2. világháború, az őket közvetlenül és közvetve is érintő kitelepítések, a gyermek- és ifjúkoruknak keretet adó régi polgári értékek felszámolása, eltűnése, majd hirtelen ezeknek ismét példaértékűvé tétele; s hogy gyermekként az ember más összefüggéseket lát a világból, mint családját féltő asszonyként vagy az unokájának tapasztalatokat átadó nagymamaként. Az emlékezet, jól tudjuk, nagymértékben szelektál, s rendkívül szubjektív. Saját és sajátos szempontok szerint mondatja el a történeteket. E szubjektivitás már az adott pillanat egyénekenkénti megélésének különbözőségével kezdődik, amit az azóta eltelt idő, a kapcsolatok és azok megváltozásának jellemzői – barátság, sértődöttség, megaláztatás vagy pusztán a kapcsolattartás intenzitása stb. –, az események felidézésének körülményei, hallgatói, kimondott és kimondatlan céljai csak erősítenek. E felidézett történeteket – melyeket a magyar néprajzi szakirodalom igaz történeteknek, élményelbeszéléseknek nevez – minden szubjektivitásuk ellenére dokumentumértékűeknek tekintettük. (Az unokák történeteinek egyes részleteit dőlt betűkkel jelölve, tanulmányunkba szó szerint, vagy ha szükséges volt, csekély mértékben stilizálva is beemeltük.)

Az „objektivitás” érdekében, és hogy ne csak a Dreisziger unokák nemritkán nagyon különböző szemüvegén keresztül lássuk és láttassuk a választott kis közösség mindennapjait, megszólaltattunk kevés, életben maradt és Magyarországon élő barátnőjünk közül hármat, egy hozzájuk tejtermékeket hordó kőszegfalvi asszonyt s néhány helybeli iparost,³ továbbá felhasználtunk fennmaradt családi iratokat, hivatalos dokumentumokat (elsősorban a Kőszegi Városi Levéltárból – lásd KVL – és a Városi Múzeum adattárá-

ból), a társasági élet híreit rendszeresen közlétező helyi hetilap cikkeit (Kőszeg és Vidéke), valamint korabeli fotókat, fennmaradt tárgyakat.

Tanulmányunk célja tehát a középosztály felső rétegébe tartozó, a helyi elittel szoros kapcsolatokat tartó szabómester háztartásának, illetve háza népének bemutatása. Kérdésünk, hogy Dreisziger Ferenc milyen anyagi körülmények között, milyen „kényszerítő erők” hatására, mikor és kikkel élt együtt kőszegi házában. A közös udvarban lakók között milyen rokoni, gazdasági, alá- és fölérendeltségi viszonyok voltak, és ezek a viszonyok hogyan alakultak a vizsgált évtizedeken keresztül? A meghatározott ideig, közös térben és szabályozott kapcsolatban élők – akik gyakran különböző mértékben ugyan, de eltérő szokásokat, más érték- és normarendszert hoztak magukkal – vajon miféle közösséget alkottak? Alakították-e – és ha igen, hogyan – egymás szokásait, világról alkotott képét, kulturális és társadalmi ismereteit? Vagyis hogyan működött a szabómester házában lakóközössége, és hogyan működtek az azt alkotó háztartások, elsősorban a szabómester háztartása?

Fogalmak: család, háztartás, háznép

Az alcímben felsorolt fogalmakat, bár látszólag egyértelmű jelentéssel bírnak, érdekesnek tartjuk a szakirodalom tükrében kicsit közelebről is megvizsgálni, s leszögezni, hogy mi a továbbiakban milyen esetekre vonatkozóan, milyen értelemben fogjuk használni őket.

Kezdjük a felsoroltak közül a legkisebb egységgel, a *család* fogalmával!

A történeti forrásokban is és minden kor helyi szóhasználatában is többféle családdefinícióval találkozhatunk. Mai hétköznapi szóhasználatunkban leginkább az együtt (egy háztartásban) élő rokoni csoport azonosítható a család fogalmával, bár e megnevezés tágabb értelemben, a rokonság szinonimájaként is előfordul. Átányban a 20. század közepén az egy lakóházban élőket „házcsaládnak” nevezték, egy családnak tekintették, annak ellenére, hogy több nukleáris (kis)családot foglalt magában (Fél–Hofer 1997:338–341). Az 1851 utáni népszámlálások hasonlóképpen az egy fedél alatt élést tekintették a család kritériumának, míg korábban, II. József idején a népszerűírásokban a „família” kifejezést használták az „egy kenyéren élők” közösségének megnevezésére, függetlenül attól, hogy tagjai együtt laktak-e vagy sem.

A magyar néprajzi szakirodalom a fentiekhez hasonlóan családnak a társadalom zárt, vérségi alapon és házasság útján létrejött, társadalmilag elismert és szabályozott, jogilag önálló, elkülönített vagyonnal bíró, tartósan együtt élő csoportját tekinti, melynek legfontosabb feladata az utódok létrehozása.⁴ E társadalmi egységet a lakóhelyválasztás és a családtagok közti viszony, azaz a család szerkezete szerint szokták csoportosítani. Így megkülönböztetnek patrilocális, matrilocális és neolocális családokat,⁵ illetve az együtt élők összetétele szerint kiscsaládot vagy nukleáris családot (házaspár és gyermekük), törzscsaládot (két szoros gazdasági és életközösséget megvalósító, azaz közös háztartásban élő kiscsalád – például szülők és házas gyermekük –, mely leggyakrabban a szülők vagyona épült), valamint nagycsaládot. (Ez utóbbi alapja a családi vagyonközösség. A családfő hatalma és irányítása alatt egy háztartásban, jellemző szóhasználatlaltal „egy kenyéren”, „egy tűz alatt”, „közös fedél alatt élnek”, közösen gazdálkodnak, egye-

nes ági és oldalági rokonok, illetve ezek kiscsaládjai, valamint esetlegesen néhány alkalmazott.⁶⁾

A családszerkezet történeti változásaival foglalkozó történészek, történeti demográfusok a család határait a magyar néprajzban szokásosnál szűkebben határozzák meg,⁷ illetve igyekeznek elkülöníteni az együttélésnek keretet adó háztartás fogalmától; a háztartást tekintik az élet tényleges társadalmi kereteinek,⁸ amit azután jellemezhet a családszerkezet, azaz a benne élők közti rokoni és egyéb viszonyok.

A családéhoz hasonlóan a *háztartás* fogalmának is többféle meghatározása létezik. A néprajzi irodalomban, mivel az együtt élők közösségét – akik leggyakrabban rokonságban álltak egymással – általában családként írták le, háztartásnak elsősorban a paraszti gazdaságoknak a gazdaasszony irányítása alatt álló önálló, de nem termelő ágazatát tekintették, melynek célja a család, illetve a gazdaságban dolgozók táplálása, táplálékának előállítás, személyes holmijainak javítása volt, mely feladatok a családi munkamegosztáson belül elsősorban a nőkre és gyerekekre hárultak (Szabó 1979:508).

Hasonló értelemben használják történészek⁹ is e fogalmat, mikor a háztartást az otthon képe, például a polgári család intim szférája mellé rendelik. Ebben az olvasatban is a háztartás az, amely ritkán kapcsolódik közvetlenül a termelésbe, de ellátja az együtt élőket, „működteti az otthont”. Vezetése, illetve irányítása az asszony feladata, akinek speciális házimunkákra szakosodott segítők lehetnek – háztartási alkalmazottai, például háztartásvezetést tanult házvezetőnője –, s mely feladat ellátásához korszerű ötleteket nemcsak nőtársaitól, hanem a 19. századtól egyre fokozódó mértékben könyvekből, magazinok, újságok rovataiból vagy iskolai oktatás keretében is megtanulhat.

Van azonban a háztartásnak egy másik, a történeti demográfusok által elterjesztett jelentése, ami a megelőző korok népesség-összeírásaiban található csoportok meghatározása és a családszerkezeti változások vizsgálata kapcsán vetődött fel. Feltételezték, hogy az azonos csoportba összeírt személyek egy-egy háztartást alkottak, akiket a közös fedél alatt élés, bizonyos tevékenységekben való közös részvétel és a köztük levő esetleges rokoni kapcsolatok jellemeztek (Laslett 1979:7). A háztartás meghatározása kapcsán azonban ez utóbbi feltételt sokan nem tartják oly lényegesnek. Osztrák történeti vizsgálatok alapján Mitterauer szerint a parasztcsalád esetében a rokonság foka helyett például a házban betöltött szerep a mérvadó (Mitterauer 1979:45).

A 18–19. századi hazai viszonyokra vonatkozóan Faragó (1994) is elhagyta, de nem zárták ki definíciójukból a rokoni kapcsolat kritériumát: a háztartást a korabeli szóhasználat szerinti „egy kenyéren élők” csoportjában határozták meg – mint láttuk fentebb, ezt mások családnak tekintették/tekintik –, akik együtt vagy egymás közelében laktak, bizonyos fogyasztással összefüggő tevékenységeket együtt végeztek, és a fogyasztásban osztoztak (Ándorka–Faragó 1984:404).

A kutatások felhívják a figyelmet arra is, hogy a háztartás és a vele összefüggő családszerkezet függ a térbeli adottságoktól (a ház, porta méreteitől), az örökösödési szokásoktól, a házassági kortól, anyagi lehetőségektől, s nem utolsósorban szoros kapcsolatban áll a családciklussal,¹⁰ vagyis az egyes családtagok életkorából adódó családon belüli szerepével.

Ugyan az aktuális szövegkörnyezetben a hétköznapi szóhasználat sajátosságából eredően a háztartás kifejezés tanulmányomban óhatatlanul elő fog kerülni az otthon, az asszonyi munkák kapcsán, a továbbiakban alapvetően mégis a családciklus változásának

figyelembevételével Laslett (1979) háztartás-meghatározását kívánom alkalmazni. Hasonlóképpen az ő kategóriáit, az együtt élő család szerkezete szerinti háztartás-típológiát két ponton módosító rendszerét – mely jóval részletezőbb, mint a korábban idézett magyar néprajzi irodalomban használatos – fogom használni írásomban. Eszerint a háztartások 6 fő csoportba sorolhatók: 1. egyedülálló; 2. nem család háztartások; 3. egyszerű családok, melyekben egy családmag tagjai élnek; 4. kiterjesztett családok, melyben egy családmag kívül felmenő, lemenő vagy oldalági rokon is él; 5. többcsaládos háztartások, melyekben több családmag él; 6. meghatározhatatlan szerkezetű háztartások. Az egyes háztartásokban ezekhez a családszerkezetekhez kapcsolódhatnak az alkalmazottak, kosztos lakók, albérlők stb.; illetve a többcsaládos háztartások körében megkülönböztetjük az egy szülő és egy gyermek családmagból álló törzscsaládot és az egy szülő és több gyermek családmagból álló nagycsaládot (Laslett 1979:6–37; Andorka–Farágó 1984:405–406). Itt jegyezzük meg, hogy a fentiekből következően dolgozatomban családon a rokonság legkisebb csoportját, a tulajdonképpeni családmagot értem, még akkor is, ha az adott esetben, mint ahogy majd jelezni fogom, el is tér a főszereplők szóhasználatától.

Háznépnek Lasletthez (1979) hasonlóan az egy fedél alatt, egy portán élő több (vagy egyetlen)¹¹ önálló háztartás együttesét tekintem. A fogalommal, illetve a fogalom egy személy (nevezetesen Dreisziger Ferenc) mellé rendelésével egyúttal azt is kifejezésre kívánom juttatni – s ezért nem használom a személytelenebb lakóközösség megfogalmazást –, hogy a porta egyetlen tulajdonosé, akivel az együtt élő háztartások tagjai patriarchálisabb viszonyban, rokoni, illetve munkakapcsolatban vagy más függőségi viszonyban vannak. Szinonim fogalomként pedig a *házközösség* kifejezést, bár az osztrák példák alapján Mitterauer javasolja, azért nem használom, mert ennek a magyar néprajzi szakirodalom révén a közös kenyéren élő, közösen birtokolt vagy non alapuló zadrugyszerű nagycsalád jelentése terjedt el (Tárkány Szücs 1981:458–460; Tóth 1989:86).

Ki volt Dreisziger Ferenc?

Szabómesterünk, Dreisziger Ferenc 1855-ben született a Kőszeg vonzáskörzetében lévő horvát faluban, Peresznyén. István nevű édesapja¹² a családi hagyomány szerint *ökrös-gazda, marhakereskedő volt, aki szarvasmarhákat tartott, vásárolt és adott el Kőszegen, Sopronban, Felsőpulyán. Útjai során ismerkedett meg az osztrák familiából származó Koósz Ernával, akit azután feleségül is vett. Felőttkort megélt, német anyanyelvükön kívül horvátul és magyarul egyaránt beszélő gyermekeik száma öt volt, akik közül azonban egy sem maradt a faluban, hogy továbbvigye apja gazdaságát. Két gyermek a 19. század utolsó harmadában Amerikába vándorolt, egy erdész lett Pécssett, egy tanár lett Baján, Ferenc pedig a szabómesterséget tanulta ki.*

A mesterség választásában elképzelhető, hogy szerepet játszott, hogy az 1860–1870-es években egyik apai nagybátyja, Dreiszker János, Kőszeg polgára szabóként dolgozott a városban,¹³ s nem kizárt, hogy a vidéki unokaöcs éppen nála töltötte inaséveit. Az itthoni tanulói után 1872 táján indult külföldi vándorútra, hogy mesterségbeli tudását tovább gyarapítsa. Arra, hogy világot látott, unokái szerint büszke volt, s szívesen mesélt róla. Úgy tudjuk, hogy *megfordult Bécsben, Prágában, Németországban,*

Grazban, miközben nemcsak a férfiruha-készítés fortélyait, a divatos szabásvonalakat tanulta meg, hanem a szomszédos osztrák területek textilkereskedő cégeit is megismerte, s a későbbiekben, önállósága idején rendszeresen rendelt tőlük is szöveteket.

Útja 1877 táján ismét Kőszegre vezetett, ahol 1878 januárjában „szabólegényként” a városi tanácsnál „bejelenti a szabad szabómesterségnek a Város körén fekvő Horváth-féle házban való gyakorlását”, amit azonban kiskorúságára hivatkozva elutasítottak. Az év végén ismét próbálkozott. Ezúttal a kérvényhez csatolt nagykorúsítási végzés alapján a kőszegi iparhatóság feljogosította „szabómesterségi üzlet önálló gyakorlására”.¹⁴

A 23 éves fiatalember ipari önállósulásával kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy vajon honnan volt tőkéje a vállalkozás elindításához. S mi mindenre lehetett szüksége ehhez? Saját tulajdonú vagy bérelt ingatlanra, ahol műhelyt (üzletet) lehetett kialakítani, az üzlet volumenétől függően nyersanyagra, eszközökre, esetleg bútorokra, s ha lehetőség és szükség volt rá, alkalmazottakra. Hogy üzletnyitása milyen körülmények között történt – például saját vagy bérelt ingatlana volt-e a város kereskedelmi központjában lévő Horváth-féle házban –, és hogy mekkora befektetést igényelt, sajnos nem tudjuk. (Az biztos, hogy a szabóság elindítása gyakoribb és egyszerűbb volt, mivel kevesebbe került, mint például egy lakatosműhely.) Az emlékezet szerint a szükséges összeget részben maga gyűjtötte talán vándorlása során, részben pedig örökölte, feltehetően néhány évvel korábban elhunyt szülei után.

Mindenesetre korai önállósulásával, üzletfeleinek okos megválasztásával, jól választott specializálódásával, azaz az egyenruhák varrásával vitathatatlanul szép karriert futott be.

Az elbeszélésekből tudjuk, hogy az 1910-es években és az 1920-as évek legelején műhelyében 3–5 segéd és 1–2 tanonc dolgozott. Rajtuk kívül a nagyszámú megrendelések esetén bedolgozókkal, a korábban műhelyében inaskodó, Kőszeg környéki falvakban élő, úgynevezett *kis szabókkal* is dolgoztatott. Műhelye így helyi viszonylatban a nagyobbak közé tartozott.¹⁵

Az 1910-es években az emlékezet szerint *megrendelői közé tartozott a kerületi katonaság, csendőrség, a kőszegi, soproni, kismartoni reáliskolák és a kőszegi MÁV Árvaház*. Arról, hogy ezt a piacot mikor és hogyan szerezte meg, meddig s mekkora részben birtokolta, nincsenek információk. Azt viszont állíthatom, hogy a katonákkal zsúfolt nyugati határszélen, a századforduló táján a fegyveres erők állandó és biztos jövedelmet jelentettek az őket ellátó szabóságok számára. Rajtuk kívül azonban Dreisziger Ferencnek a civil férfi lakosság körében is megvolt a vásárlóköre, amit jelmezkölcsönző létrehozásával egészített ki. Ez utóbbit akár a civil szférára vonatkozó nagy ötleteként is értékelhetjük, amibe azonban, úgy vélem, biztos vevőkör és anyagi bázis nélkül nem vágott volna és nem is vághatott volna bele. Mert bár Kőszeg társasági életében a jelmezekre évente több alkalommal is szükség volt – farsangi bállok, gyakori iskolai és egyleti színelőadások –, az ebből származó bevételnél valószínűleg többet értek a jelmezkölcsönzés/ajándékozás által is megerősítést nyert társadalmi kapcsolatok.

Jó 40 éven keresztül virágzó üzletének irányítása mellett a helybeli ipar szervezésében is aktívan részt vett. Alapító tagja volt a Kőszegi Ipartestületnek, majd a századforduló táján néhány évig ennek alelnöki posztját töltötte be. Éveken át iparhatósági megbízottként, 20 éven át tanoncvizsgáló bizottsági tagként tevékenykedett.¹⁶

Társadalmi elismertségéhez azonban kevés lett volna csupán iparos karrierje. Hozzájárult ehhez vagyona és házassága, illetve utódai révén is egyre gyarapodó kapcsolatrendszere.

Az 1910-es évek öregjei fiatalságára, nősülésére emlékezve már mint a *gazdag Dreiszker* emlegették – e megnevezés háttérében vajon állítólagos öröksége vagy korai önállósulása, prosperáló szabósága állhatott? –, aki a nála öt évvel fiatalabb, özvegy postameszter nő édesanyjával és négy testvérével a közeli Alsócsömötén élő Kováts lányt, a *szép mester Matildot* vette nőül. Házasságkötésükre 1881-ben került sor, ami által az ökrősgazda fia rokonságba került kőszegi és környékbeli jegyzőkkel, pedagógusokkal; házában gyakori vendégek lettek a városban élő, Kőszeg Alsóvidékén birtokos nemesek.

Ferenc és Matild első gyermeke, Gizella még házasságkötésük évében megszületett. Két év múlva Teréz lányuk jött a világra, aki azonban öccse, Kálmán születésének évében, 1885-ben meghalt. A legkisebb Dreisziger – mert a gyerekeket már így anyakönyvezték édesapjuk névváltoztatása miatt – 1887-ben született, és a Mária nevet kapta. A szülők mindhárom gyermeküket taníttatták. A lányok ugyan a későbbiekben soha nem tanítottak, de jó eredménnyel elvégezték a kőszegi domonkos nővérek vezetete tanítónőképzőt, a fiú pedig édesanyja ösztönzésére állatorvos lett. A szabómester szerette volna, hogy ha fia nem is, de legalább valamelyik veje továbbviszi üzletét – vágya azonban nem teljesült.

Elsősülött lánya egy Bánátból származó, rokonságában és ismeretségi körében számos katonatisztet, papot és tisztviselőt számon tartó, tanári végzettségű, de az 1900-as évek elejétől Budapesten élő, a Statisztikai Hivatalban dolgozó férfihoz, fivére barátjához, Pálmy Alberthez ment feleségül. Házasságuk azonban igen rövid ideig, mindössze két évig tartott, mert az asszony első gyermeke születésekor (1910-ben) gyermekágyi lázba esett és meghalt. A csecsemőt, Idát nagyszülei, Dreisziger Ferencék vették magukhoz. A családon belüli tragédiák során ez azonban csak a kezdetét jelentette. Rövidesen egyetlen fiuk is meghalt; őt a tífusz vitte el 1911-ben. E csapások után, hogy a család ne essen szét, s az unokának jó mostohája legyen, egyetlen életben maradt gyermeküket, a már mással jegyben járó Micit sógorához adták szülei a gyászév leteltével, 1912-ben. E házasságból született a második Dreisziger unoka, Pálmy Matild – a nagyanyám.

A családnak anyagi gondjai nem voltak, *nagy háztartást vezettek*, rendszeresek voltak náluk rokoni és baráti összejövetelek – a két háború között az unokákat a helyi katolikus elit társasági életének népszerű tagjaiként tartották számon. Megélhetésük háttérét Dreisziger Ferenc szabósága, vagyona biztosította. Ez utóbbinak pontos nagyságát és eredetét ugyan nem ismerjük – az adóívek között nem került elő,¹⁷ virilis listákon nem találkoztunk nevével –, de azt igen, hogy pénzét üzlete és műhelye fejlesztésén, bővítésén túl értékpapírokba, kötvényekbe, illetve ingatlanokba fektette.

A család a jobb módú polgárokhoz hasonlóan 1912–1913-ig a belvárosban lakott (ma Táblaház u. 3.), majd a város főutcájában lévő műhelye melletti házba (Király u. 730. és 731.) költöztek. Itt, ezen a portán valószínűleg ekkortájt nyitotta meg a szabómester a főtérin kívül második üzletét.¹⁸ Az 1920-as évek közepéig tulajdonosai voltak ezenkívül egy másik belvárosi háznak is, aminek lakásait rendszeresen bérbe adták. Továbbá magukénak tudtak Budán egy Bimbó úti és egy Villányi úti telket – ezeket unokáinak szánta a szabómester –, és három Kőszeg környéki *hegyet*.¹⁹

A négy évtizeden keresztül a város tehető, megbecsült iparosaként dolgozó szabót, aki szüleitől örökölt vagyonát vállalkozó módjára a többszörösére gyarapította, az I. világháború gazdasági, társadalmi bizonytalanságait túlélte, az 1919-es néhány hónapos kommunista uralom alatt az őt ért meghurcoltatás azonban erősen megtörte. *A vörös fiúk üzletét és műhelyét feldúlták, fehér gombok helyett pirosakat adtak neki, testét bajonettel és tűvel szurkálták, kérdezve: »ide varrtad-e a fehér gombokat?« A kivégzéstől egy volt cseléd lányuk vörös katonaként szolgáló udvarlója egy hajszálon múlt, hogy meg tudta menteni, amit követően a rokonok Ausztriába menekítették.* A Tanácsköztársaság bukása után hazatérve azonban üzletét már nem nyitotta meg, de műhelye, mely a házban egyre kisebb helyre szorult, 1929-ig működött.

A történetek után a család vagyonfelhalmozásának lendülete megtorpant, életvitelükre egyre inkább a meglévő javak felélése lett jellemző. Életszínvonaluk fenntartását kőszegi lakásaik bérbeadásával, illetve a szabómester által vásárolt ingatlanok eladásából, valamint a hegyek és a műhely korábbi és egyre csökkenő bevételeiből fedezték.

A rokonság egésze 1931-ben Dreisziger Ferenc és felesége aranylakodalmára gyűlt össze Kőszegen, azonban a következő találkozásra három év múlva bekövetkezett halála adott alkalmat. Temetésén unokái emlékei szerint *több százan voltak: iparosok, kereskedők, tisztviselők, katonatisztek, bencések és domonkosok, szomszédok és rokonok. A halottaskocsiba csak a koszorúkat tették, koporsóját hat segédje vitte a vállán a háztól sírhelyéig.*

Kőszeg – Dreisziger Ferenc lakókörnyezete

Kőszeg Vas megyében, az osztrák határszélén, az Alpok lábainál fekszik. Polgárai, a maguk közé idegent nehezen befogadó *günserék* (Kőszeg német neve Güns) a mai napig ropant büszkék a város régiségére, középkorból eredő kiváltságaira és hagyományaira csak úgy, mint a vidék természeti adottságaira.

A városka képeinek jellegét valóban fekvése, a hegyek közelsége, valamint középkori városmagja, barokkos, klasszicizáló épületei határozzák meg ma is, azonban a kereskedelmi-piaci, politikai-hadászati viszonyok megváltozásával – hasonlóan más, középkori eredetű peremvidéki, így a külföldre irányuló közvetítő kereskedelemben a 17–18. századig fontos szerepet játszó városokhoz – kiváltságai a 19. századra idejémtúltakká lettek.

Az 1945-ig érvényben lévő szabad királyi városi címe a századfordulón már nem sokat ért. Bár járási központ volt,²⁰ a fő szállítási útvonalak elkerülték, iparában továbbra is a kézműves hagyományok domináltak, s kereskedelmével együtt alapvetően a helyi igényeket igyekezett kielégíteni. Helyzetét az I. világháborút követő határrendezés tovább rontotta, mivel vonzaskörzetének javát²¹ elvesztette. Mindezek meglátszottak népessége számának nagyon lassú növekedésében, s hogy lakossága a 10 ezer főt csak az 1940-es évek elejére érte el. Ugyanakkor a 19. század közepének német városa a monarchia széthullásának idejére a statisztikák szerint magyar várossá lett, ahol azért a lakosság több mint kétharmada a korábbi hagyományoknak megfelelően magyarul és németül egyaránt beszélt.²²

A hosszú ideje stagnáló város felelősségteljes polgárai a két világháború között Kőszeg kiugrási lehetőségét idegenforgalmának növelésében, „nyaralóvárossá” fejlesztésé-

ben vélték. Ezek az elképzelések már az 1880-as években felmerültek; a megvalósulás érdekében korszakunkban utakat burkoltak, közművesítettek, kirándulóhelyeket építettek ki, országos programokat szerveztek, számos útikalauzt adtak ki, melyekben a város mint „Csonka Magyarország legkellemesebb és legolcsóbb helye” szerepelt, ahová télen a sívonatok, nyáron a filléres vonatok hozták a turistákat.

Hasonlóan településük vonzó specialitását látták a kőszegiek városuk „iskola”- és „nyugdíjasváros” jellegében. Nem véletlenül nevezték a városkát a „nyugdíjas katonák és tisztviselők magyar Grazának”, hiszen korszakunkban népességének hozzávetőleg 15–20 százalékát nyugdíjasok, magánzók és különböző járadékokból élők alkották,²³ akik – rokon kapcsolataik, Ausztria közelsége miatt, vagy mert korábban itt voltak szolgálatban – öreg napjaikra a pihenésre alkalmas békés, konzervatív városban telepedtek le. Diákjainak sokasága pedig Kőszeg lakosságszámához mérten tanintézményeinek magas arányából adódott.²⁴ E rétegek tartós jelenléte, valamint a katolikus egyház erős befolyása, úgy vélem, erősen rányomta bélyegét a város társasági életére, ami többek közt az egyletek, műkedvelő, politikai és egyházi társaságok magas számában, illetve ezek aktív közéleti és kulturális tevékenységében is megnyilvánult.

Korszakunkban ugyan a Kőszegről szóló, fentiekhez hasonló szlogenek nem utalnak rá, de a foglalkozásszerkezeti megoszlás szerint az ipar állt az első helyen – a század első négy évtizedében a lakosság 30–40 százaléka ebből élt. A város bármely részén járva találkozhattunk az iparosok lakóházaival, műhelyeivel, üzleteivel. Mégis, a korabeli címtár alapján úgy tűnik, hogy legnagyobb arányban a régi belvároson kívül eső Főtéren, még inkább az Alsóvidékről és a Felsővidékről ide vezető „főutakon”²⁵ voltak műhelyeik, boltjaik s leggyakrabban velük egy udvarban lakásaik.

Mint mondtam, Dreisziger Ferenc is az 1910-es évek elején a Király útra, a vasútállomástól a városközpontba vezető, a vidékről érkezők, hivatalos ügyeiket intézők, piacra, vásárra igyekvők számára nyitott számos fogadónak, beszálló vendéglőnek helyt adó forgalmas utca központhoz közeli részére, a *korzó végső szakaszára* költözött. Szomszédságának, a Király út városközpont felőli felső részének háztulajdonosai között túlnyomó többségben iparosok, kisebb számban kereskedők voltak, akik között csak néhány közszolgálatban álló és magánzó élt.²⁶

A szabómester háza az utca egyszerűbb külsejű, földszintes házai közé tartozott. Az 1900-as évek elején a még két telekkönyvi és két házáson jelölt ingatlanból a 1910-es évek elejére egy porta lett. Hosszú, keskeny udvarának mindkét oldalát szinte teljes hosszában beépítették. (Ez az építkezési mód Kőszeg-szerte igen elterjedt volt. Az udvar hosszában épített tornácós L vagy U alakú házakba, melyekben lakóhelyiségek, pincék, kamrák, istálló és kertbe nyíló ólak követték egymást, a kapuszínen keresztül lehetett bejutni.)

Az udvar jobb oldalán körülbelül 15 különböző helyiség sorakozott. A jobb oldalon három különálló lakás (74 m²-es *felső lakás*, 32,8 m²-es *alsó lakás és házmesterlakás*), egy külön bejáratú cselédszoba, mosókonyha, kamrák, pince. A bal oldalon a 72 m²-es, 6 helyiségű, *háromszobás lakás* után egy *faépület, melynek alsó szintjét borpincének, gyümölestárolónak, emeletét pedig lakásnak használták; végül egy kocsiszín* következett, ahol többek közt a *ruhaszállításra is alkalmas kiskocsikat is tartották*. Az udvart a kert felől egy 4 helyiséges épület (45 m²), az 1910-es évek derekán épült *verandás*, másik nevén *kerti lakás* zárta.²⁷

Dreisziger Ferenc házának népe és annak lakótérhasználata

Az előző fejezet végén láttuk, hogy hogyan nézett ki a porta, ahol Dreisziger Ferencék éltek a két világháború közti évtizedekben. De kik lakták a szabómester családján kívül a Király út 23. szám alatti lakásokat?

A ház egyes helyiségeinek funkciója bizonyos időközönként megváltozott. E változások pedig a lakók összetételének, a család anyagi helyzetének, s ahogy azt a fogalomhasználatról szóló fejezetben jeleztem, a tulajdonos családciklusának megfelelően alakultak.

A ház öt lakása (s a faház emeleti szobája) egyszerre több családnak, több háztartásnak is otthont adott. Közülük a legnépesebb és a házon belüli lakóterét leggyakrabban változtató a tulajdonos, *Dreisziger Ferenc háztartása* volt. Tagjai kisebb-nagyobb módosulások mellett a szabómester és felesége, leányuk és vejük, valamint azok gyermekei voltak – vagyis egy háromgenerációs törzscsalád együttéléséről, a lasletti tipológia (Laslett 1979) szerint egy kiterjesztett család háztartásáról van esetünkben szó.

A házba való beköltözésüktől korszakunk végéig e háztartás tagjainak összetételében komoly változást jelentett 1918–1919. Ezt megelőzően ugyanis a vő munkája miatt Budapesten töltötte ideje nagy részét, ahol felesége és gyermekei évente egyszer-kétszer hosszabb időre meglátogatták, pár hetet, esetleg hónapot töltve nála. A világháború idején frontszolgálat miatt volt távol Pálmy Albert a családjától, azonban leszereléssel nyugdíjba vonult, s hazaköltözött a kőszegi házba, ahol apósa éppen akkortájt zárta be készruha kereskedését az őt ért 1919-es atrocitások és idős kora miatt. A háztartás tagjai körében további változásokat a család férfitagjainak elvesztése (a vő halála 1931-ben, apósáé 1934-ben), valamint az unokák férjhezmenetele (1935 és 1938) s egyúttal a háztól való elköltözésük jelentette.

A szabómester háztartásához azonban nemcsak családtagjai, hanem néhány velük egy fedél alatt élő, tőlük bérükbe beleszámított szállást és kosztot kapó háztartási alkalmazott (dadus, akiből házvezetőnőféle mindenestül asszony lett és 1-2 cselédlány), valamint a náluk lakó műhelybeli inasok és legények is hozzátartoztak – bár ez utóbbiak száma az üzlet bezártával egy, maximum két legényre csökkent.

Nem tekintem azonban háztartásuk tagjainak azokat a legényeket és inasokat, akik csak mint munkahelyükre jártak a Dreisziger-portára, s a háztartási alkalmazottakat sem, akik hetente egyszer-kétszer a házhoz jártak vasalni, varrni, valamint azokat a bencés gimnazistákat, az ún. *napokat evőket* sem, akik mint kosztos diákok a hét meghatározott napjain náluk ebédeltek, hétvégeken, ünnepnapokon itt vendégeskedtek.²⁸

Korszakunknak majdnem egész ideje alatt a szabómester portájának lakói voltak, de ismereteink szerint önálló háztartást vezettek a számukra épült udvar végi *verandás lakásban Dreisziger Ferencné testvérei* közül ketten: pártában maradt Teréz húga és Mária testvére férjével együtt. Az előbbi haláláig élt itt, míg az utóbbiak 1935-ben egy közeli házban vettek maguknak lakást. Dreiszigerékkal való együttélésük idején is azonban, úgy tudjuk, hogy időnként ők is alkalmaztak egy-egy háztartásban segítő *lányt*.

Ugyancsak önálló háztartásban, az udvar bal oldalán levő *háromszobás lakásban* éltek 1923-tól 1933-ig *a vő két nővére és egyikük férje (Ilon tánti, Etel tánti és Dolhof Béla)*. Esetünkben a házhoz költözés ideje édesapjuk halálához és az ő Kismartonból való *haza*-, Magyarországra költözésükhöz kapcsolódik, míg az utóbbi dátum a férj halálát jelzi, miután

a nővérek egy másik helybeli rokonhoz, egy ápolásra szoruló unokatestvérükhöz költöztek.

E három, egymással rokonságban álló háztartás tagjai között, bár nem gazdálkodtak közösen, nem tartottak közös konyhát, a térbeli közelségből is adódóan igen szoros kapcsolat volt. *A Dreisziger unokákat együtt nevelték. A Kováts nővérek például sütni tanították, zsúrokra, bálókra kísérték őket, a tántik németül társalogtak, kézimunkáztak velük. A nagybácsik könyvtárát használhatták, az egyikük földrajzból vizsgáztatta őket, a másikuk énekellette a lányokat, s nem bánta, ha politikai nézeteit hallgatják, és Magyarország történetére vonatkozóan kérdeznak tőle. A karácsonyt, húsvétot, névnapokat és más családi ünnepeket együtt ülték; ezekre s a nagyobb vendégségekre közösen készültek. Az asszonyok beosztották egymás közt, hogy ki mit süt-főz, melyik specialitását készíti el. A délutáni pihenések idején az udvaron beszélgettek, a férfiak együtt kártyáztak, s ahogyan az asszonyok is, saját társaságaikon kívül közös társaságba is jártak.*

A közös programoknál, időtöltésnél azonban lényegesen kevesebbet tudunk a felmerülő anyagi költségek egymás közti elintézéséről. Az unokák emlékezete szerint ópapa jómódja megengedte, hogy a nagyobb vendégségek, ünnepek anyagi hátterét alapvetően ő biztosítsa. Azonban azt az együtt élő rokonok büszkesége nem engedte meg, hogy ehhez hol a liszt, hol a hús, hol a bor vagy déligyümölcsök, esetleg más csemegék megvásárlásával hozzá ne járuljanak, illetve hogy az általuk rendezett összejövetelek költségeit ne ők állják.

A lakbért illetően is a szabómester nagyvonalúságáról, a családi összetartásról szólnak a történetek, melyek igazságtartamát ma már lehetetlennek látszik felfedni. Eszerint sem a Kovátsoknak, sem a Pálmyknak nem kellett lakbért fizetniük. Lakásaik esetleges felújítását, kifestését hol ők, hol Dreiszigerék állták, fűtési, világítási költségeit azonban mindenki maga fedezte. Az ottlakásért cserébe a fentebb jelzett módokon, ha kellett, besegítettek a szabómester háztartásába, vagy nyaralni, kirándulni vitték az unokákat.

A három, egymással rokonságban levő háztartáson kívül az udvarban élt szintén önálló háztartást vezetve a Dreiszigerék alkalmazásában álló házmester és annak felesége, akik lakbért állítólag szintén nem fizettek, s akiknek feladata az udvar, a kert s a ház előtti utcaszakasz rendben tartása, a házban előforduló javítómunkák elvégzése volt. (Ezekben, úgy tudjuk, a háztartások alkalmazottai is esetenként besegítettek – a virágágyás gondozása kifejezetten a cselédlányok feladata volt.)

Ugyancsak önálló háztartásnak tekinthetjük a korábban említett faház emeleti szobájának hosszabb-rövidebb időn át ott élő lakóit, akik között öreg cipész, Dreisziger Ferenc legénye vagy a családját elhagyó szomszéd egyaránt megtalálható volt.

A tulajdonoson kívül az egyes háztartások házon belüli elhelyezkedéséről már nagy vonalakban volt szó, a fejezet további részében a tulajdonosi háztartás térhasználatának változásait fogom kicsit részletesebben bemutatni.

Dreisziger Ferenc és családja a vő végleges hazaköltözéséig az udvar bal oldalán lévő háromszobás lakást használta, mivel ekkor még a jobb oldali felső lakás üzletként és részben szabóműhelyként, az alsó lakás műhelyként és a háztartás egészét ellátó konyhaként volt használatban. Ebben az időben ez utóbbi műhely a benne elhelyezett fekhelyek révén a szabóság egyik-másik alkalmazottjának szobája is volt egyben.

1919 után az üzlet bezártával a korábban háztartásukhoz tartozó inasok és legények – ez utóbbiak közül egy kivételével, aki a műhelyben, majd a faház emeletén lakott

– elkerültek a háztól, az öregek a felső lakásba költöztek. Az üzletből az ajtó ablakká alakításával vendégszoba lett, a mellette levő próbaszobát ezentúl ebédlőként, a vasalószobát előszobaként, lerekesztett részét fürdőszobaként használták, a varrósobából az öregek hálószobája lett. Ugyanekkor törtek átjárót a felső és alsó lakás közti falon. A fiatalok továbbra is a háromszobás lakásban maradtak, egészen a Pálmy testvérek oda-költözéséig.

Ekkortól (1923-tól) a szabómester lánya gyermekeivel a szülei által lakott *felső lakásba* költözött, ahol a vendégszobát alakították lányszobává. Az anya szüleivel a varrósobából, majd az alsó lakásbeli műhelyből kialakított szobákon osztozott, férjének pedig továbbra is fenntartottak egy szobát a Pálmyk által lakott háromszobás lakásban.

A hely tehát egyre inkább kezdett szűkössé válni a rokonoknak is lakást adó család számára, ezért a szabómester lánya és férje úgy tervezték, hogy a város villaövezetében vesznek egy kétszintes házat, melynek fenntartását az alsó szint kiadásából fedezik. Önállósulási tervük azonban kútba esett, ezúttal a családi hagyomány szerint a ház árának ómama általi *elbörzézése* miatt.

Minden maradt hát a régiiben egészen az 1930-as évekig, amikor a családtagok s az együtt élő rokonok is sorra elhagyták a portát. A szabómesternek s vejének halála a család lakóterhasználataiban alapvető változást nem hozott. A ház az unokák férjhezmenetelével üresedett meg igazán. Ekkortól a lányszoba az anya szobája lett. Üresen maradt a konyha és az öregek, most már csak a szabómester feleségének hálószobája közti szoba, ahol esetenként vendégeknek, hozzájuk látogató rokonoknak, ismerősöknek adtak szállást. Az időközben a rokonok által elhagyott lakásokba pedig albérlőket fogadtak a ház fenntartása érdekében az asszonyok.

A szabóműhely és a háztartás egysége

A műhely világa

A szabóság emlékezet által felidézhető fénykorában – mint korábban már szó volt róla – Dreisziger Ferencnél átlagosan 3–5 segéd és 1–2 tanonc dolgozott, akik részben kőszegiek voltak, részben a környező alsó- és felsővidéki magyar, ritkábban német és horvát falvakból, valamint a Kőszeghegyaljáról származtak. A helybeliek nap mint nap hazajártak aludni, azonban a vidékiek többségének szállást és ételt a szabómester adott.

Ezek a szolgáltatások a tanoncok tartásának részét képezték. Árárt a mesternek fizetett összeg magában foglalta, illetve a legények esetében járandóságukat egészítette ki. Ellátásuk feltételeiről, előírt minőségéről azonban nem sokat tudunk, mivel egyetlen Dreisziger Ferencsel kötött szerződés sem maradt fenn, pedig századunk első évtizedében ennek elkészítése bevett gyakorlat volt. Az emlékezet szerint a fiatalabbak, az *inasok szegődtetése úgy történt, hogy a szülők felkeresték a mestert, kialkudták, hogy mennyi időre és mennyi bérért fogja műhelyében tanítani és ellátni gyermeküket, aki az egyezés megkötése után néhány évig, esetleg később segédként is nála maradt.*

A műhely alkalmazottainak napirendjéről, feladataikról és munkakörülményeiről a következőket tudjuk. Műhelybeli munkával töltött idejüket alapvetően a *megrendelések mennyisége és sürgőssége határozta meg. Ha sok szabni-varrni való volt, az emberek korán*

keltek, és rövidebb szüneteket tartottak. Különben vasárnapi szabadnapjuk kivételével a hét minden napján 6-7 óra körül már dolgoztak. Reggelit a munka megkezdése előtt, ebédet pedig délben kaptak, amit a konyhában költöttek el, nemritkán – különösen reggelente – mesterük társaságában. Ebéd után, míg a család evett, egy-másfél órás pihenőjük volt, amit az udvarban levő diófa alatt, a konyhában, műhelyben vagy a tornácra töltöttek; majd ezután este 6 óráig folytatták a munkát. Az egyenruhákon és jelmezeken kívül öltönyöket, felöltöket, kabátokat, a legváltozatosabb nadrágféléket, ritkán szmokingokat, díszmagyarokat varrtak.

Munkájuk színtere a műhelyek és az üzlet volt. Ez utóbbiba a kirakat melletti ajtón belépve a vásárló pár lépéssel a szemközti fal elé állított pulthoz ért, ahol szemügyre vehette a polcokon sorakozó szöveteket, vég posztókat. A ruhákhoz, egyenruhákhoz szükséges cérnák, gombok, szalagok a pult alatti pulpitusban voltak. Az üzlet berendezéséhez tartozott még néhány férfiruhába bújtatott próbababa és egy kisebb – 2 fotelből, 2 puffból, asztalból és egy sarokkanapéból álló – klubgarnitúra, amin ülve a megrendelő kényelmesen megvárhatta, míg az utolsó simításokat elvégzik ruháján. Az üzletből egy súlyos, sötét függönnyt félrevonva lehetett átmenni a másik utcai szobába, az úgynevezett próbaszobába, minek berendezését szekrények, ládák, tükrök és paravánok alkották. A próbaszobába a ruhákat az előkészítő vagy vasalószobából hozták, mely egy keskeny, különféle méretű vasalódeszkákkal és egy hosszú asztallal berendezett helyiség volt, míg a varrósobákban varrógépek és két nagy, a szabáshoz, ruhák összeállításához megfelelően nagy asztal állt.

Dreisziger Ferenc segédeinek ugyan érteniük kellett a férfiruha-készítés minden fázisához, mégis aszerint, hogy melyikük miben volt a legügyesebb, azt a feladatot kapta legtöbbször. A fiatalabbakkal eleinte csak gombokat varrattak, gomblyukasztattak, férceltettek, míg például a levett méretek alapján a szabásminták készítését legfeljebb a legügyesebb, első legényre bízta rá a mester.

Az alkalmazottak szakmájuk minél tökéletesebb elsajátítása végett nemcsak a műhelyben dolgoztak, hanem iparostanonc-iskolába, illetve segédtanfolyamokra jártak. A rá bízott tanoncoknak, segédeknek nemcsak szakmabeli, hanem hitbeli gyarapodásáért is a műhelytulajdonos mester felelt. Legényei és kisasnái számára vasárnap és ünnepnapokon kötelező volt a reggeli nyolcas vagy kilences misén való részvétel. Ennek igazolására a szentleckéről be is kellett számolniuk, amit ha elmulasztottak vagy rosszul tettek, s így kiderült, hogy nem voltak templomban, nem kaptak reggelit. Éppen emiatt, az étel megvonása, a fiával szembeni szigorúság miatt jelentette fel Dreisziger Ferencet az ipartestületnél a 10-es évek végén egy oberpullendorfi tanító...

Míg a szabóság alkalmazottainak szakmai előmeneteléért a mester felelt, addig ellátásukról, étkeztetésükről a ház asszonya gondoskodott. Reggelit és ebédet mindenkinek adtak, vacsorát és szállást – ágyat és szekrényt holmijuknak – a faház felső emeletén vagy a házmesterlakás egyik szobájában, illetve az alsó lakás műhelyében viszont csak a vidékiek kaptak.

Étrendjük, bár úgy tudjuk, hogy nagyrészt eltért a család által evett ételektől, mégis jellegzetes polgári konyhára vall, melyben úgy tűnik, hogy a hús- és tésztafélék egyenlő arányban fordultak elő. Hétköznapi ebédjük gyakran volt főzelékféle főtt, sült disznóhússal. A szerdai és pénteki tésztás napokon kifőtt tésztát kaptak – darásan, káposztásan, túrósan pirított szalonnával –, mivel a családnál szokásos felfújtakat nem kedvelték.

A mácsikot helyettesíthette rétes, fánk, pogácsa, amihez gulyásleves, bableves, becsinált leves járt. Vasárnapi ebédjük a családdal egyező volt – húisleves, főtt hús mártással, sülték körettel, savanyúsággal, végül sütemény, gyümölcs –, vacsorákra pedig a déli maradékot, hideg húsféléket kaptak.

A műhely alkalmazottai mesterükön kívül a család többi tagjával munkájuk, napi elfoglaltságaik eltérő jellege és viszonylagos térbeli elkülönültsége miatt, mondhatni minimális kapcsolatban voltak. E kapcsolatok csupán a lakó- és munkatér egymásmelletti-ségéből és a háztartás közösségéből fakadtak, s elsősorban speciális alkalmakra, helyzetekre korlátozódtak.

A legények és inasok a mesterség feladatain kívül, ha kellett, segítettek a ház körüli munkákban – favágás, nehezebb terhek hordása – a házmesternek, a cselédlányoknak vagy a ház asszonyainak. Segítségükre különösen akkor volt szükség, ha vendégségre készült a család, s bútorokat kellett pakolni, vagy több vizet hordani, tűzfát aprítani. Az egyik apró termetű, hosszú ideig a családnál lakó segéd a felsoroltaknál bizalmasabb házimunkát is kapott: a háziasszony távollétében ő őrizte a kamrakulesokat, ami egyúttal azzal járt, hogy ő adta ki a lányoknak a főzéshez szükséges alapanyagokat, sőt fehér kötényt kötve maga elé, irányította, felügyelte őket, míg az ételt készítették.

A család által használt helyiségekbe az inasok és segédek csak engedéllyel léphettek be, s az ő birodalmukba, a műhelyekbe, ahol napjaik nagy részét töltötték sem volt illendő – de tilos sem a tulajdonos, munkaadó jogán – belépni a családtagoknak, különösen a nőknek. Nem szerették, bár gyakran előfordult, hogy ha az unokák a számukra ritka játékok színteréül szolgáló műhelyekben lábatlankodtak. Mikor azonban ráérősebben dolgoztak, vagy a varrnivalót letették, szívesen tréfálkoztak velük, meséltek nekik.

Az unokák tehát szabadabban mozogtak az alkalmazottak között, munkaadó és alkalmazott közti illemszabályokat könnyebben és gyakrabban áthágták, mint családjuk idősebb tagjai. Feltehetően kapcsolatuk is közvetlenebb volt, ami megnyilvánult például egyik-másik jeles nap alkalmával is.

A szabóság emberei Mikulás estéjén rossz bundákat kifordítva, magukra öltve, bottal zörgetve ijesztgették s imádkoztatták az unokákat. Aprószentek napján nemcsak a cselédlányokat, hanem a család nőtagjait, különösen a két lányt körbe suhintották fűzfavesszőből készült fonattal, közben ezt kántálva: „Friss légy, egészséges légy, kelléses ne légy! Borér’ küdnek vizér’ menj, vizér’ küdnek, borér’ menj! Friss légy, egészséges légy, kelléses ne légy!”

Húsvétkor, karácsonykor, újévkor a család és alkalmazottak kölcsönösen köszöntötték egymást, s akkor is, ha valakinek névnapja, születésnapja volt. Ilyenkor koccintottak, s az asszonyok az ünnepelt kedvence ételét készítették, ritkábban ozsonnát rendeztek neki.

Kapcsolatuknak jellemző vonása a családtagok részéről való ajándékozás volt. Az inasoknak szabadulásukkor öltöny járt. Nősülésükkor a legények egy-egy kisebb bútordarabot – szekrény, asztal –, egy varrógépet, vasalódeszkát és magos vasat kaptak, hogy ha kell, el tudják önállóan is tartani családjukat. Mikor gyermekük született, cukrot, lisztet adott a ház asszonya nekik, ha pedig tudták, hogy családja szegény, különösen karácsonykor és húsvétkor élelmen kívül ruhákat is küldtek vele haza.

A háztartás alkalmazottai

A műhely alkalmazottaival és a hosszabb-rövidebb ideig vendégeskedő rokonsággal kiegészült háztartás ellátásához a család nőtagjainak társadalmi státusukból adódóan is segítségre, háztartási alkalmazottakra volt szükségük. Tág értelemben közéjük tartozott a gazdaságban alkalmazott, *hegyeket és gyümölcsösöket gondozó vincellér*, aki munkaadótól függetlenül, önálló házban, háztartásban élt. Ugyancsak a háztartás alkalmazottai közé sorolták az udvart és utcát rendben tartó házmestert, akivel közös udvarban, de külön háztartásban éltek, valamint a szintén önálló háztartásban élő, házhoz járó varró- és vasalóasszonyokat, illetve ténylegesen hosszabb-rövidebb ideig a család háztartásához tartozó lányokat, cselédeket.

A háztartással nem álltak alkalmazotti viszonyban, de szolgáltatásaikkal nagymértékben hozzájárultak annak működéséhez azok a vidékiek is, akiktől Dreiszigerék rendszeresen élelmet szereztek be. A család „gazdasága”, a „hegyeknek” nevezett gyümölcsösök, a ház végében lévő kert és az udvarban tartott sertések, baromfik ugyanis nem voltak képesek tökéletesen ellátni, csupán minimális szükségletét elégítették ki – a gyümölcs kivételével, melyből eladásra is került – a szabómesterné nagy konyhájának, ami miatt külső beszerzési forrásokra volt szükségük.

A környékbeli falvakban lakó parasztokhoz búzáért, krumpliért, malacért ópapa leggyakrabban saját maga szekerezett el még a húszas évek elején is. Hogy ezek az emberek pontosan hol éltek, s hogy honnan eredt a családdal való kapcsolatuk, ma már nem tudjuk. Lehetséges, hogy felsővidékiek voltak, s Dreisziger Ferenc gyerekkori, ifjúkori szülővidéki kapcsolatainak továbbéléséről volt szó esetükben. Elképzelhető, hogy az alsóvidéki Kovátsok révén ismerték meg őket, netán ebben is a rokon velemi tanító helyi ismerete és közvetítő szerepe játszott közre. De az sem zárható ki, hogy a kőszegi piacokon, országos vásárokon árusító vidéki parasztokat kereste fel megállapodásuk szerint a szabómester.

Többet tudunk ellenben azokról, akik a házhoz jöttek. Ők mindannyian a szomszédos Kőszegfalva sváb lakói, a sobakok voltak, s naponta hordták reggelente a tejet, két-három naponta, illetve mikor szükség volt rá a reggeli kávéhoz és parfékhoz való tejszínt, az obestot, a túrót, ritkábban tojást, tyúkot. Országos vásárok idején ők és rokonai is Dreiszigerék padlásán, udvarán, kocsiszínében éjszakáztak, hogy a vásár kezdésekor időben kint legyenek.

Kérdés lehet, hogy példánkhöz hasonlóan vajon más háztartásoknak is megvoltak-e a maguk „szállítói”? Az emlékezet alapján úgy tudjuk, hogy Dreiszigerék baráti körében és szomszédságában általános volt e jelenség. Azt pedig a sobakok egyikétől, egy 1997-ben, 87 évesen meghalt asszonytól tudjuk, hogy ő és rokonai még legalább 6 másik Király úton élő családhoz is vitték a tejet, tejtermékeket.

A háztartás élelembeszerzési forrásai közé tartoztak ezenkívül a helyi piacok, vásárok, különféle boltosok – pékek, csemegések, hentesek – és azok a kőszegi parasztok, akiktől disznóhúst vagy élő disznót szoktak venni.

A háztartás alkalmazottai közül a cselédlányok Dreiszigerékhez kerülését a helybeli és környékbeli informális kapcsolatok tették lehetővé. Azaz nem hirdetések vagy cselédszerzők révén kerültek a házhoz, hanem a hegyaljai rokon tanító, a gyöngyösmelléki rokonok és ismerősök, ritkábban a kőszegi szomszédok, barátnők szereztek őket. Ezek

az ismerősök ajánlották a lányokat – akik között volt magyar és horvát, paraszt és iparos, jómódú és szegény családból való egyaránt – a szabómester feleségének, illetve ők javasolták a falusi lányoknak, hogy Dreiszigerékhez szegődjenek. A lányok szegődésének gyakori szempontja volt, hogy barátnőjük, testvérük lehetőleg a közelben, esetleg a szomszédban legyen. Arra, hogy egy családból több embert is alkalmazzanak egyszerre, esetünkben nem volt példa, az viszont előfordult, különösen a jobb módú falusiak körében, hogy egy-egy család egymás után több lányát is ideküldte *nem cselédnek, hanem családtagnak, háztartásvezetést tanulni*.

Munkavállalásuk hátterében a tanulás – különösen, ha figyelembe vesszük, hogy *20 év fölött ritkán, általában 16–17 évesen, 6 elemi és az ismétlőiskola elvégzése után, egy-két évre vagy férjhezmenetelükig szegődtek*²⁹ –, a városi háztartásvezetésbe való beletanulás, az úri konyha fogásainak elsajátítása állt, amit a világlátás, a városi környezet megismerésének vágya s az esetek többségében nem utolsósorban anyagi motivációk egészítették ki.³⁰ Az emlékezet szerint a szabómester háztartásában dolgozók közül néhányan családjukat támogatták, pénzüket rendszeresen hazaküldték, legtöbben viszont magukra költötték keresetüket. *Stafírunjukhoz ágyneműt, divatos ruhákat vettek, vagy egyszerűen félretették pénzüket. Városi munkavállalásukban szerepet játszott továbbá férjhezmenetelük előnyösebb feltételeinek megteremtése: a stafírunг összegyűjtésén, kiegészítésén kívül városban élő emberrel – kistisztviselővel, kisiparossal, kiskereskedővel vagy ez utóbbiak valamelyikének segédjével – való házasságkötés lehetősége, ami többségük számára társadalmi presztízszük emelkedését jelentette. A Dreiszigeréknél alkalmazott lányok többsége azonban hazatért, és saját falujabeli vagy környékbeli gazdához ment feleségül. De azért köztük is akadt legalább egy, aki Kőszegen maradt, mert a városban megismert iparossegéd vette nőül.*

Dreisziger Ferenc háztartásában a lányok szegődtetésének feltétele csupán az volt, hogy *tiszták és erkölcsösek legyenek. Az egyezés megkötése után rögtön munkába álltak, próbaidejük nem volt, de ha akartak, szegődési idejük lejárta előtt is fölmondhattak.*

A cseléd lány feladatai közé tartozott a lakás és műhely takarítása – bár ez utóbbi tisztán és rendben tartását a szabómester megkövetelte alkalmazottaitól –, fűtés, cipőpucolás, apró mosások, nagymosás előkészítése – a ruhák mosósajtárba, fadézsába való bekészítése, a fahamu ruhára szűrése –, mosogatás, az ételek előkészítése, főzésnél, befőzésnél való segítség, az étel felszolgálása a családtagok és a műhely alkalmazottai számára, az unokák tízóraijának elkészítése, vásárlás, a kert gondozása, az állatok – disznók és baromfiak – etetése; azaz mindenes lányként alkalmazták őket. A nagymosást a ház nőtagjai együtt végezték, olykor fogadott mosónő segítségével, a vasalást pedig kőszegi vasalónőkre bízták.

A házban szakácsné nem volt, a konyha főnöke, a főzés irányítója a szabómester felesége volt. Fogadtak viszont dajkákat, mikor az unokák csecsemők voltak, akik közül az egyik mindeneként, házvezetónőként a lányok férjhezmeneteléig a háznál maradt. Munkájukért hetente fizetést, a háznál lakók ezenkívül *kosztot és kvártélyt kaptak*. Lakóhelyük a házon belül a konyha és a pince közti *cselédszobában* volt, ahol ketten, s ha kellett, hárman is alhattak, hiszen fekvőhelyül szolgált nemcsak az ágy, hanem a *supedlis dívány* és annak ágyneműtartó fiókja, *supedlije* is. Ezeken a bútorokon kívül *egy keskeny asztalka, egy-két szék, egy sublót és egy 5-6 akasztós fogas (kleiderstuck) volt a szobában. Ruháikat ez utóbbin, a sublót fiókjaiban, illetve a magukkal hozott ládában, az ágy alatt*

tartották. *A szobát tetszésük szerint átrendezhették, csinosíthatták. Az ablakpárkányra virágokat, a virágtartóra szentek szobrai, a szublót tetejére terítőt, könyveket, különféle emléktárgyakat – mézeskalácsot, fényképet – keresztet tettek, a falakra szentképet – Jézus szívét, Máriát, Szent Józsefet és Szent Izidort, a horvátok körében népszerű védőszentet ábrázoló képeket – akasztottak. Lakóhelyüket a sarokban álló cserépkályha fűtötte, melynek közepén, a tűztér fölött és a párkány alatt egy mélyedés volt, melyben akár ételt is melegíthettek.*

Ugyan kályhájuk elvileg lehetőséget adott arra, hogy külön is főzhessenek, a lányok ugyanazt az ételt ették, amit a család vagy a műhely alkalmazottai. Maguknak, miután a család megebédelt, a legényekhez, inasokhoz hasonlóan a konyhában terítették.

Napirendjüket, munkájuk menetét az elvégzendő feladatok szabták meg. Este 9–10 óránál hamarabb nem feküdtek le – ugyan az unokák szerint az esti harangszó az aznapi munkák befejezését jelezte –, s valószínűleg 6 óra előtt keltek, hogy a legényeknek, inasoknak reggelit, 7 órára az iskolába induló unokáknak tízórait készítsenek, mire a családtagok felkelnek, cipőik tiszták legyenek, s a kályhák is ki legyenek takarítva, be legyenek gyújtva.

Napközben, *a rájuk bízott munka elvégzése után szabadidejüket úgy használták, ahogy kedvük tartotta.* Ha fizetésükön felül pénzt akartak keresni, a család körtetermésének leszedésében segítettek, majd kilós adagokba csomagolták, és a ház előtt – a Kőszegen ma is gyakran látható – *becsületkaszával* kiteve árusították, s a bevétel felét megkapták. Hasonlóan kerestek a kertben természetett virágaikkal is, melyekből csokrokat kötöttek.

Több-kevesebb hétköznapi szabadidejükön kívül, ha sürgős munka nem akadt a háznál, szombat délután és vasárnap ebéd után kimenőt kaptak a lányok. Ilyenkor a munkához használt kötényeiket letették, átöltöztek s indultak a Főtérre, a délután 6-tól 8-ig tartó *bakakorzóra*, vagy ha szép idő volt, a város szélein lévő, patakparti és hegyoldalon álló kisvendéglőkbe. Ez alkalmakkor, ünnepnapokon, s ha templomba mentek, bő szoknyáikhoz ugyanabból az anyagból varrt pruszlikot, fehér ingvállat, nyáron drindlit öltöttek. Lábukra flórharisnyát, a sváb lányok térdig érő, mintás, cifrán kötött harisnyát húztak, arra orrán masnis lakkcipőt, az úgynevezett pillangós cipőt vagy pántos cipőt húztak. Ruhájuk ünnepi díszre a hímzés, slingelés volt; blúzukon, szoknyájuk alól kivillanó alsószoknyáikon és zsebkendőiken.

Ünnepi és hétköznapi öltözéküket, az alsóneműket és a felsőruhákat is otthonról hozták – külön a nyárit és mikor kellett, a téli ruhákat –, amit a városban, leggyakrabban a kőszegi vásárokon vetekkel egészítettek ki. *Ruhadarabokat a családtól ritkán, egy-egy ünnep, születés- vagy névnap alkalmával kaptak, s ilyenkor is főleg kendőket vagy több méter alsószoknyának való géppel slingelt vásznat.* Bérük tehát nem foglalt magában öltözéket, viszont a konyhai munkához kötényt – ami durva fehér vászonzól, kötője vastag madzagból volt – a háziaktól kaptak.

Az emlékezet szerint a háztartásban alkalmazott lányok öltözéke a városban eltöltött idő alatt alig változott. *Alsóneműkkel, esetleg egy-két divatosabb mintájú, de a vidéki, otthoni normák szerint készült ünnepi felsőruhával, ritkábban a család nőtagjai által letett, városi divat szerint készült ruhadarabokkal egészült ki. Hajukat pedig továbbra is egy vagy két ágba fonva, koszorúba kötve hordták.*

Hasonlóképpen higiéniai szokásaik is csak részben módosultak. Tisztaságukat a ház asszonya megkövetelte: ruháikat, kötényeiket piszkosan nem vehették fel. Úgy tudjuk,

naponta mosakodtak, hetente a mosókonyha dézsájában megfürödtek. Kezüket az ételek készítése, felszolgálása és evés előtt meg kellett mosniuk, s ügyeltek arra, hogy körmeik is tiszták legyenek. Tisztítószerként háziszappant és ajándékba kapott vagy saját maguknak a drogériában vásárolt szagos szappant – akác- és keserűmandula-illatút – használtak. Arcukat, hogy bőrük szép legyen, disznózsírral, vajjal kenték, pirosítójuk pedig a Frank kávé piros papírzacskója³¹ volt. Azt, hogy a méz és tejföl keverékéből készült arcpakolás gyakorlatát otthonról hozták-e, nem tudjuk, viszont a fehér liliom virágának tiszta szeszben áztatásával – pattanásos bőrre citromlé és bazsalikom hozzáadásával – készült arcvíz elkészítési módját és használatát már Kőszegen, a szabómesterné nővérétől tanulták.

Ha betegek lettek, otthonról ismert háziszereikkel gyógyították magukat, súlyosabb esetekben, nem múló láz, gyomorpanaszok miatt a család orvosa kezelte őket. A cselédek a maguk módján nemcsak a saját, de a háziak betegségeit is igyekeztek orvosolni. *Vérszegénységre vasszegekkel teleszurkált körtét és almát adtak. Kelésre, vágásra főtt velő, tojássárgája és olaj keverékével megkent vásznat tettek, vagy timsóval húzták össze a sebet. Köhögésre fenyőmézet és bodzalekvárt készítettek, csonterősítőnek főtt tojás porrá tört héját adták.* E gyógymódokat különösen az unokák esetében alkalmazták, amit a családtagok ugyan nem tiltottak, de nagyobb bizalommal voltak a doktor által felírt orvosságok iránt. A család részéről ugyancsak hallgatólagosan elfogadott egészségvédelemnek számított, mikor *influenzajárványok idején az unokák iskolai kötetnyébe fokhagymagerezdeket varrtak a lányok... S szintén hatásos bajelhárítónak tartották – de ezt már a háziakkal egyetértésben – a szentelt barkát, meggyújtott gyertyát, keresztet, szentképeket, lurdi vizet.*

A műhelybeli legények, inasok, mint láttuk, a szabómesterrel voltak legközvetlenebb viszonyban a háziak közül, míg a háztartás alkalmazottai munkájuk és nyilván nemükből, női szerepeikből adódó teendőik és problémáik hasonlósága miatt az asszonyokkal voltak intenzívebb kapcsolatban. Munkájuk révén ugyanakkor közelebb kerültek a család egészségének intim szférájához, a műhelybeliekénél bensőségesebb viszony alakult ki közöttük és a családtagok között. E szorosabb kapcsolat adódott egyrészt abból, hogy a háziak által használt helyiségekbe, ahová a legények csak engedéllyel és ritkán léphettek, a lányok például a takarítás, betegápolás, felszolgálás révén szabadon bejárhattak. Másrészt ők voltak azok is, akik a családtagok életének fontos állomásainál „kéznél voltak”, segítettek.

A lányok és a családtagok közti kapcsolatok közül legszorosabb, kisgyermekkoruktól egészen férjhezmenetelükig tartó, a már említett dajka és az unokák – különösen a kisebbik unoka – között volt. Hiszen *a dajka fürdette az unokákat még nagylány korukban is, ő mosta s öblítette családfőzettel hajukat, hogy az szép fényes és egészséges legyen. A kisebbik testvért első báljára úgy kísérté el, hogy virágot árult a bálozóknak. Gyermekkorukban este lefekvés után sokszor ő mesélt nekik: leggyakrabban az emberi jóságról, az élet próbatételeiről, szenvedésekről és a mindezekért kiérdemelt jutalomról, a mennyországáról...*

A háztartás alkalmazottai karácsonykor, húsvétkor, születés- és névnapjukkor, férjhezmenetelükkor a műhely legényeihez hasonlóan ajándékokat kaptak a családtagoktól. *A cselédlányok leggyakrabban kendőt, szappant, ha nem volt nekik, esatos imakönyvet, ha kérték, más olvasnivalót – Kincses kalendáriumot, a háztartásvezetéshez és kiskertgondozáshoz segítséget, ötleteket adó könyveket –, esetleg ruhának való anyagot kaptak.*

Férjhezmenetelükkor gyertyatartót, likőröspoharakat, rézből készült, a konyha díszének számító cifra mintájú kuglófsütőt, ózhátat, pudíngformát, esetleg kisebb bútort – asztalt, éjjeliszekekrényt – ajándékoztak nekik. Születés- és névnapjukkor uzsonnát rendezhettek gavallérjaiknak, barátnőiknek a kerti lugasban vagy a verandás lakás üvegezett verandáján. Ilyenkor a süteményeket – holipnit, habrolót, kuglófot – ők maguk készítették, amihez kávét kínálhattak.

Az ajándékozás azonban nem volt egyirányú s csupán munkakapcsolatuk idejére szóló. A család nőtagjai a horvát falvakból valóktól kék-sárga-piros keretű tükröket, a hegyaljaiaktól és gyöngyösmellékiektől horgolt terítőt, hímzett zsebkezdőt kaptak karácsonyra, születés- és névnapjaikra. Ha a lányok vagy a műhely alkalmazottjainak falujában búcsú volt, mézeskalácsot, tükrös szívet, törökmézet hoztak az unokáknak. Hazaköltözésük után is, ha a városba mentek, gyümölcsöt, pálinkát, disznótorost vittek kóstolóba nekik. Évek múltán pedig, mikor valamikori munkaadójuk családjában férjhez mentek az unokák, gyermekük született, sőt mikor a gyermek leérettségizett, tortákat, piskótából formált különböző alakú krémes, habos süteményeket – például bárányt – hoztak ajándékba.

A háznál eltöltött idő alatt a lányok megtanultak főzni, ami a visszaemlékezések szerint legfőbb céljuk volt. De tanultak a ház asszonyaitól kézimunkázni, megismerték a ruha-, bútort- és ablaktisztítás hatékonyabb módszereit és tisztítószerait. Azzal, hogy egyedül is elküldték őket piacra, üzletbe, a rájuk bízott pénzzel való gazdálkodásba is beleszoktak. Tulajdonképpen szolgálatuk alatt beletanultak a háztartás vezetésébe, majdani „szakmájukba”.

A városban látott háztartás-vezetési minta, mely eltért saját otthoni tapasztalataiktól, hatással lett saját családjuk életére, saját háztartásaik kialakítására, amit nagyanyámék későbbi találkozásaik alkalmával nyomon követhettek. Az átvett tárgyak között voltak a lakásukat díszítő aszúrozott és horgolt terítők, a karácsonyra készített szaloncukrok, habkarikák, cukrozott gesztenyék vagy a lakodalmakra és más ünnepekre készített vajjas krémes és puncstorták. Gyerekeiket a falusi elemi elvégzése után, ha tehették, kőszegi iskolákba küldték.

Változásukat azonban a visszaemlékezők gyakran negatív módon értékelték. A Dreisziger családdal való szoros együttélés, a középosztályi és városi életmódbeli minták hatására *ők is naccságák lettek* a falujukbeliekkel, illetve esetenként szolgálatuk megszűnte után a családdal való kapcsolatukban egyaránt. *Nagyoztak, erősen kölnizték magukat, úgy tettek, mintha ők is urak lettek volna: továbbra is gyakran bejártak a városba, vásárnaponként bejöttek templomba és korzózni, a csemegésnél (főtéri elit vegyeskereskedésekben) vásároltak, ruháikat Naumannal, a Kőszeg-szerte jól ismert neves szabóval varrátkák...*

Tanulságok – összegzés és kérdések

A századforduló tájának stagnáló, hanyatlását megállítani igyekvő konzervatív kisvárosában, Kőszegen, a helyi adottságokat – textilipari hagyományokat és a körzet katonaságának, a véderő magas számát – kihasználva, de a közvetlen helyi igények kiszolgálásán túllépve s ezzel sikerét biztosítva, szabómesterünk céltudatos, aktív vállalkozóként

műhelyt és kereskedéseket nyitott, amivel megalapozta családjá anyagi biztonságát és saját társadalmi megbecsültségét. Mint láttuk, családalapítását követően háztartásától teljesen külön térben helyezkedett el, ami biztosíthatta esetében is a korszak polgári világára oly jellemző otthon és munkahely különválasztását.

Az 1910-es évek elején bekövetkezett családi tragédiák hatására (vajon valóban csak emiatt?) a lakóhely változtatásával azonban e két szféra egymáshoz való viszonyában változás következett be, hiszen a műhely és bolt, valamint az itt dolgozó vidékiek és a család lakhelye közös térbe került. A közös tér esetünkben egy kellőképpen nagy, többlakásos közös udvart s nem csupán a kisiparosok világára oly jellemzőnek tartott közös lakást (L. Nagy 1997:202–213) jelentett. A közös udvarba kerülés óhatatlanul közelebb hozta, sőt közösségbe vonta a műhely és a hétköznapi értelemben vett háztartás világát. Méghozzá olyannyira, hogy ekkortól Dreisziger Ferenc törzscsalád-háztartását a velük egy fedél alatt élő műhelybeli alkalmazottakkal – és a bizonyára korábbiakban is velük élő cselédnőkkel, háztartási alkalmazottakkal – kiegészítettnek tekinthetjük. A közelség feltehetően költségmentesítést jelentett a szabómesternek, és így talán jobban s könnyebben irányíthatta emberei munkáját. Azt nem tudjuk, hogy korábban, míg a család oda nem költözött, a műhely alkalmazottai közül voltak-e, akik szállást a Király úti műhelyekben vagy az azok melletti helyiségek egyikében kaptak, s azt is csak a céhes hagyományok alapján sejtjük, hogy étkezéseikről ezt megelőzően is a mester gondoskodott. Mindenesetre a közös térbe kerülés, a hely adottságai és Dreiszigerék jómódja a koszt és kvártély helybeni, a család általi biztosítását automatikussá teheték.

A háztartás efféle közössége ellenére továbbra is lehetőség volt azonban a család intim szférájának a megőrzésére. Annál is inkább, mivel a műhelybeli alkalmazottakkal tényleges, mindennapos kapcsolatban csak a szabómester állt, illetve kisebb mértékben, elsősorban étkeztetésük kapcsán felesége. A család többi tagjával való kapcsolatukat alkalminak, nemek és életkor szerint különböző mértékben távolságtartónak tekinthetjük.

Háztartásukon belül, mely keretet adott az iparnak, az otthonnak és az ezek élelemmel való ellátásához hozzájáruló gazdaságnak, természetesen az öregek, azaz a szabómester és felesége voltak az irányítók. A gazdasági döntéseket – vonatkozzon az a műhelyre, ingatlanvásárlásra és azok kezelésére – náluk is a férfi hozta, míg a háztartás tagjainak életkereteit (sőt gyakran életét) az asszony határozta meg. A háztartáson belüli hierarchiában utánuk lányuk, illetve kényeztetésük révén az unokák következtek – Dreisziger Ferenc veje a családdal való együttélés ellenére mindvégig megőrizte kívülállását. A „rangsor alsó fokain” hagyományosan, beosztásuk és ottlétük ideje szerint a háztartási alkalmazottak álltak. E rendszerhez – mint láttuk – lényegesen lazább szálakkal kötődtek a szabóság családdal élő alkalmazottai – s még lazább szálakkal az oda csak dolgozni járó emberei – akik sajátos, önálló céhes jellegű (életkoron, szaktudáson, iparban eltöltött időn alapuló) hierarchiával bírtak, s akiket – mivel a szabómesterrel munkavállalói viszonyban álltak – ugyancsak a család után kell említenünk.

Történetünket elemezve elgondolkodhatunk azon is, hogy vajon a családi tragédiák bekövetkezése nélkül is együtt maradtak volna-e a szülők valamelyik házaspár gyermekükkel? Ha az elsőszülött lány Budapestre költözésére vagy a kisebbik lány és férje önállósulási törekvésére gondolunk, illetve az elhunyt fiú szakmáját vesszük alapul, elbizonytalanodunk az igenlő válaszban. Az elbeszélésekből megismert helyi középosztálybeli példák is a családalapítást követő, azzal együtt járó önálló lakóhelyválasztás gyakorisá-

gát mutatják, azzal a megszorítással, hogy a szülőket öregségükre ritkán hagyták egyedül, egyik gyermekükkel életük végén ismét közös háztartásba kerültek. (Illetve igen gyakori volt, hogy a gyerekek közül az, aki házastárs nélkül maradt, a szülőkkel folyamatosan együtt élt.) Ezt (azaz a konszangvinolokalitás és a törzscsalád-háztartás létét) a visszaemlékezők leginkább anyagi okokra vezették vissza; vagyis vagyontalanságra vagy éppen ellenkezőleg, a vagyon kihasználására – de a közeli Kőszegfalva jellemző örökösödési gyakorlata, a német törzsöröklés szokása is ismert volt Kőszegen. Mi lehetett esetünkben a valódi indok? A halálesetek sokja, a vagyon egy kézben tartása, erős jellemű szülők, kevésbé önálló fiatalok?... De elgondolkodhatunk azon is, hogy mi készítette Dreiszigeréket a rokonság közös udvarba „gyűjtésére”?

A történetek tehetőségüket és a rokonság összetartó erejét emelik ki. S valószínűsíthetjük is, hogy az együttélés e módja a rokonoknak anyagi könnyebbséget, társadalmi biztonságot jelentett – gondoljunk csak a Kismartonból Kőszegre költöző Pálmykra, vagy a pártában maradt Kováts lányra –, a szabómester családjának, különösen ómamának és vejének pedig inkább ez utóbbit jelentette, érzelmi biztonságot adva nekik. De vajon az „összetartó rokonság” élő tagjai miért éppen Dreisziger Ferenc és veje halála után, a család anyagi helyzetének megromlása idején távoztak a portáról? Netán azért, hogy az özvegy háziasszonyok üresen maradt lakásaik kiadása révén jövedelemhez jussanak?

A válaszok lehetnek ilyenek és olyanok is, mindenesetre őseink esetében a társadalmi és anyagi biztonság megteremtése érdekében működő társadalmi – elsősorban rokoni – kapcsolatháló egy példáját látjuk, mely az egyén életének meghatározó keretet ad, s egyben óvja a perifériára sodródástól. Ugyanakkor azt is látjuk, hogy e rendszer nem magától működött, hanem jómódú és igen erőteljes személyiségek fogták össze (irányították?): Dreisziger Ferenc és felesége.

JEGYZETEK

1. Szövényi Istvánné, 1995.
2. Szövényi Istvánné, szül.: Pálmy Matild (1913) és Kőfalvi Jenőné, szül.: Pálmy Ida (1910–1999).
3. A. G. tanárnő (szül.: 1918); F. R. (1914–1998); H. M. (szül.: 1917); S. M. gazdálkodó (1910–1997). Az iparosok közül: L. A. fodrász (szül.: 1944); P. J. bádogos (1904–1999); W. J. asztalos (1920–1995).
4. A család további feladatának szokás tekinteni a néprajzi irodalomban az utódok felneveléséhez szükséges feltételek biztosítását, valamint a falusi földműves családok esetében a termelési funkciót (Tárkány Szücs 1981:409).
5. Lásd bővebben például Tárkány Szücs 1981:409–410.
6. Lásd bővebben például Tárkány Szücs 1981:411–460.
7. Andorka és Faragó az iparosodás előtti magyarországi család- és háztartás-szerkezetet vizsgálva családnak csupán a szociológiai irodalom által családmagnak nevezett nukleáris családokat tekintti, azaz a gyermektelen és gyermeces házaspárokat, illetve a gyermekével özvegyen maradt szülőt (Andorka–Faragó 1984:405).

8. Faragó például a háztartás funkciói közé sorolja a nevelési, oktatási, gazdasági, szociális, egészségügyi feladatok ellátását, míg a család feladatának csupán a csoport újrateremtését tekinti (Faragó 1994:9–11).
9. Lásd például Gyáni munkáit (1983, 1992).
10. A családciklus itt a házasságkötéstől a túlélő házastárs haláláig tartó időintervallumot jelenti. Vö. Kövér 1998:46.
11. Mint ahogy Tóth Zoltán szekszárdi esettanulmányában Schiszler Károly kádármeister háznépének a mester portáján egyedül élő háztartásának tagjait – családtagokat és alkalmazottakat egyaránt – tekintette (Tóth 1989:135–136).
12. Dreiszker Miklósnak és Strinkenbaum Katalinnak gyermeke. Lásd KVL Sághegyi-féle anyakönyvi kivonatok 1800–1900.
13. KVL Sághegyi-féle anyakönyvi kivonatok 1800–1900.
14. KVL Kőszeg városi jegyzőkönyv 1878. 01. 28 és 1878. 12. 30.
15. Az alkalmazottak számát hozzávetőlegesnek kell tartanunk, tekintve, hogy a visszaemlékezők más-más számokat, 3–10 közötti legényt említettek. Viszonyításképpen a népszámlálás adatai szerint Kőszegen 1910-ben 384 önálló iparos fele egyedül dolgozott, 110-en 1–2 főt, 39-en 3–5 főt, 19-en 6–10 főt alkalmaztak. 1920-ból nincsenek adataink, 1930-ban 368 önálló iparos közül 197 egyedül dolgozott, 110-en 1–2, 39-en 3–5, 13-an 6–10 embert alkalmaztak. Dreisziger Ferencnek, még ha csak 3 alkalmazottja volt is – s ennyinek bizonyára lennie is kellett, hiszen egyenruhák varrásával foglalkoztak elsősorban –, az iparosok között kisebbséget alkotó „nagy műhelytulajdonosok” közé kellett tartoznia.
16. KVL Ipartestületi jegyzőkönyv, valamint a Kőszeg és Vidéke című hetilap korszakra vonatkozó hírei.
17. A vagyonukra, ingatlanjaikra vonatkozó hivatalos papírok szinte mind eltűntek a városi levéltár iratai közül. Ennek oka nagyanyám szerint elsősorban az, hogy a kitelepítések idején ismerőseik segítségével a hivatalokban őrzött dokumentumok közül is igyekeztek minél több, a család múltjára nézve terhelő bizonyítékot megsemmisíteni...
18. Dreisziger Ferenc első üzlete a város körén lévő Horváth-féle házban volt. Műhelyére (és kereskedésére?) vonatkozó újabb bejegyzés már a Belváros 43. sz. házáat említi, ahonnan a visszaemlékezők szerint a Főtérrre tette át kereskedését, ami körülbelül az 1920-as évek elejéig működött, műhelyt pedig a Király úton nyitott. (A Horváth-féle ház azonosítása eddig nem sikerült, így nem zárhatjuk ki az előbb említett belvárosi és a főtéri épületekkel való azonosságát sem.) Lásd KVL és a Szombathelyi Földhivatal telekkönyvi iratai.
19. A helyi szóhasználatban a „hegy” kifejezés a város környéki hegyoldalokban található szőlőket, gyümölcsösöket, erdőket, kerteket jelentette s jelenti a mai napig.
20. Járásán belüli részleges piaci, igazgatási és oktatási központ szerepét töltötte be: székhelye volt a járási szolgabírói hivatalnak, a királyi járásbírósnak, közjegyzőségnek, adóhivatalnak, pénzügyőri szakasznak. A Nyugat-Dunántúlon Beluszky szerint hasonló pozíciója a századfordulón Magyaróvárnak és Szentgotthárdnak volt (Beluszky 1990:13–56).
21. Nagybani vásárlókörének például 95 százaléka vészett így el (Őry 1995:27–29).
22. 1880-ban a lakosságnak csak 1/5-e, 1910-ben már több mint 50 százaléka, 1930-ban mintegy 4/5-e mondta magát magyar anyanyelvűnek. A két háború között a magyar anyanyelvűek körülbelül 60 százaléka más nyelven is, míg a német anyanyelvűeknek közel harmada csak saját nyelvén beszélt (lásd az 1900-as, 1910-es, 1920-as, 1930-as és 1938-as községsoros népszámlálási kötetek megfelelő fejezeteit).
23. Lásd az 1910-es, 1920-as, 1930-as és 1941-es népszámlálások községsoros adatait.
24. Három elemije, két polgári iskolája, iparos iskolája, kollégiumokkal ellátott katolikus tanítónőképzője, evangélikus leánylíceuma, bencés gimnáziuma, állami tanítóképzője volt, katonai alreáljából polgári jellegű reáliskolai internátus lett az 1920-as években

25. Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára 1931. A „főutak” – Alsóvidék felől: Király út; Felsővidék felől: Meskó utca – Sziget utca – Árpád-tér – Gyöngyös utca.
26. Lásd Szövényi 1998 *Iparos dinasztiák, üzletek* című alfejezetének adatait, melynek forrása az 1931–1932-es kőszegi választói névjegyzék. (A 23 ismert foglalkozású tulajdonos közül 14 iparos, 5 kereskedő, 2 közszolgálatban álló, 2 magánzó.)
27. A lakások nagyságára vonatkozó adatok a ház 1980-as évek elején történt szanalása előtt készült, a család tulajdonában lévő szakértői véleményből valók.
28. Vö. Laslett (1979) felvetése, mely a háztartáshoz tartozó gyakori vendégekre, kosztosokra vonatkozik. Esetünkben ugyanis a *napokat evők* csak bizonyos napokon, s nem állandó jelleggel ettek Dreisziger Ferenc asztalánál.
29. A statisztikák szerint Budapesten a két világháború közti korszakban a cselédlányok 14–16 évesen szegődtek el először, s férjhezmenetelükig – ami a faluban maradt társaikéhoz képest néhány évvel kitolódhatott – 5–10 éven keresztül egymás után több helyen is szolgáltak.
30. Gyáni (1983) a cselédmunka elterjedtségének hátterében a gazdasági indítékokon kívül mentális okokat, a patriarchális viszonyok korabeli elterjedtségét és egyben fenntartását látja. Értelmezése szerint az idegen háztartásban végzett munka a nők számára kijelölt szerepekre – háziasszony, feleség, anya – készíti fel a fiatal, elsősorban faluról származó lányokat. Lásd Gyáni 1983.
31. Juhász (1995:893) hasonló módszert, krepp-papírral való arc- és szájpirosítást idéz e korszakból.

IRODALOM

ANDORKA RUDOLF – FARAGÓ TAMÁS

1984 Az iparosodás előtti (XVIII–XIX. századi) család- és háztartásszerkezet vizsgálata. *Agrártörténeti Szemle* 3–4:402–438.

BELUSZKY PÁL

1990 A polgárosodás törékeny váza. *Tér és Társadalom* 3–4:13–56.

FARAGÓ TAMÁS

1994 Házasság, család háztartás és rokonság a 18–20. században. *INFO-Társadalomtudomány* 30:7–13.

FÉL EDIT – HOFER TAMÁS

1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Budapest: Balassi.

GYÁNI GÁBOR

1983 *Család, háztartás, városi cselédség*. Budapest: Magvető. /Gyorsuló idő./

1992 *Polgári otthon és enteriőr Budapesten*. In *Polgári lakáskultúra a századfordulón*. Visi Lakatos Mária, szerk. 27–59. Budapest: MTA Történettudományi Intézet.

JUHÁSZ KATALIN

1995 *Tisztálkodás és szépségápolás Abán a két világháború között*. *Ethnographia* 106(2):861–902.

KÖVÉR GYÖRGY

1998 Népesedés – Időben, térben. *In* Magyarország társadalomtörténete: a reformkortól a második világháborúig. Gyáni Gábor – Kövér György, szerk. 37–65. Budapest: Osiris.

L. NAGY ZSUZSA

1997 A haszonból élő kispolgár. Debrecen: Multiplex Média.

LASLETT, PETER

1979 A család és háztartás: történeti megközelítések. *Világtörténet* 4:3–38.

Magyar Statisztikai Közlemények. Az 1900, 1910, 1920, 1930 és 1941-es népszámlálások községso-
ros adatai.

Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára.

1931 Budapest.

MITTERAUER, MICHAEL

1979 Családnagyság – családtípusok – családciklus. *Világtörténet* 4:38–71.

ÓRY PÉTER

1995 A trianoni békediktátum hatása Kőszeg gazdasági életére az 1920-as évek első felében. Szak-
dolgozat. Szombathely.

SZABÓ LÁSZLÓ

1979 Háztartás. *In* Néprajzi Lexikon. 2. kötet. Ortutay Gyula, főszerk. 508. Budapest: Akadémiai
Kiadó.

SZÖVÉNYI KATALIN

1998 Társadalmi kapcsolatok és életmód egy dunántúli kisvárosban – Egy Kőszegen élő család élet-
világa az 1910-es évektől a második világháborúig. Szakdolgozat. Budapest: ELTE Néprajz
Tanszék.

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ

1981 Magyar jogi népszokások. Budapest: Gondolat. /Társadalomtudományi Könyvtár./

TÓTH ZOLTÁN

1989 Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a
polgári átalakulásban. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KATALIN SZÖVÉNYI

A master tailor's family and household in Kőszeg

This case study focuses on the composition of the inhabitants of a master tailor's house and the dynamic relationships among them in the first half of the 20th century, in Kőszeg, a town located in the western part of Hungary. From about 1910 onward, the owner's working and living space began

to come together in his house. At the same time his married children decided to stay with him too. All these caused the two spheres – that of the workroom with its staff and the household to come closer. In order to analyse these processes the paper applies the terms "family" and "household". The former one mainly denotes a group in which there is a high density of activity and decision, while family is defined on the basis of kinship composition. During the period of the study we can observe some changes in both respects. Through linking these two aspects we hope to achieve a better understanding of the inhabitants' way of life.